

УДК 141.7+130.3+124.5

Пустовіт Н. В.

Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

ДО ПИТАННЯ АКсіОСФЕРИ В ПАРАДИГМІ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА Д. БЕЛЛА

У статті розглянуто такі виміри постіндустріального суспільства: економіка послуг, технократія, теоретичні знання, технологія прогнозування та інтелектуальна технологія. Установлено, що виміри постіндустріального суспільства можуть бути потенційними детермінантами його аксіосфери; природа аксіосфери постіндустріального суспільства зумовлена такими соціальними трансформаціями: демографічним «вибухом» та утворенням мегаполісів, появою консюмеризму, науково-технічної революцією, розвитком кінематографа, реклами та експансією європейського модернізму.

Ключові слова: аксіосфера постіндустріального суспільства, інформаційно-комунікаційні технології, інформація, комунікація, консюмеризм, соціальні виміри, соціальні трансформації, технократія, транзитивність.

В статье рассмотрены такие измерения постиндустриального общества: экономика услуг, технократия, теоретические знания, технология прогнозирования и интеллектуальная технология. Установлено, что измерения постиндустриального общества могут быть потенциальными детерминантами его аксиосферы; природа аксиосферы постиндустриального общества обусловлена такими социальными трансформациями: демографическим «взрывом» и образованием мегаполисов, возникновением консюмеризма, научно-технической революцией, развитием кинематографа, рекламы и экспансией европейского модернизма.

Ключевые слова: аксиосфера постиндустриального общества, информационно-коммуникационные технологии, информация, коммуникация, консюмеризм, социальные измерения, социальные трансформации, технократия, транзитивность.

The service economy, technocracy, theoretical knowledge, forecasting technology and intellectual technology have been considered in this paper. It is stated, that these dimensions might be the potential determinants of axiosphere of post-industrial society. It is also stated, that the nature of the axiosphere of post-industrial society is stipulated by the following social transformations: demographic explosion and forming the cities, the emergence of consumerism, scientific and technical revolution, the development of cinematograph, advertising and expansion of European modernism.

Key words: axiosphere of post-industrial society, information and communication technologies, information, communication, consumerism, social dimensions, social transformations, technocracy, transitivity.

Д. Белл одним з перших почав досліджувати суспільні трансформації 60-70-х рр. ХХ ст. Він запропонував теорію постіндустріального суспільства. Аби підкреслити транзитивний характер цього соціуму, Д. Белл умисно уникнув конкретики у своїй дефініції. Незважаючи на те, що центральним елементом постіндустріального суспільства є теоретичні знання, соціолог відмовився від поняття інформаційного суспільства або ж суспільства знань. На нашу думку, транзитивність простежується й у системі цінностей постіндустріального суспільства, тобто це уже не цінності індустріального суспільства, але ще й не нова ціннісна парадигма. У теорії соціолога, на наш погляд, добре експліковано процес виходу аксіосфери за межі релігійної парадигми, від обмеження та самопожертви до благодіяння та щастя, від протестантської етики до гедонізму. Це дозволило нам краще зрозуміти ймовірний історичний фон, на тлі якого формується аксіосфера сучасного суспільства. Проаналізувавши теорію Д. Белла, ми спробували встановити природу походження цінностей транзитивного періоду (на прикладі американського суспільства). З огляду на вищесказане, ми *актуалізуємо* ретроспективний аналіз теорії постіндустріального суспільства Д. Белла.

Мета та завдання статті – проаналізувати теорію постіндустріального суспільства у просторово-часовому континуумі, дослідити соціальні виміри, суспільні трансформації та природу аксіосфери постіндустріального суспільства.

Дослідженням цінностей транзитивного періоду аспективно займалися такі учені: Ф. Уебстер («Теорії інформаційного суспільства») [1], К. Кумар («From Post-Industrial to Post-Modern Society») [4], Г. Маккей («Investigating the Information Society») [5], М. Вотерс («Daniel Bell») [7]. В основу статті покладено такі наукові праці Д. Белла: «The Coming of Post-Industrial Society» [2], «The Cultural Contradictions of Capitalism» [3].

Д. Белл популяризує свою концепцію постіндустріального суспільства у науковій праці «The Coming of Post-Industrial Society», у якій дослідник характеризує мінливу природу сучасного суспільства, зокрема в США та інших розвинутих європейських індустріальних країнах. «The concept of the post-industrial society deals primarily with changes in the social structure, the way in which the economy is being transformed and the occupational system reworked, and with the new relations between theory and empiricism, particularly science and technology» [2, с. 13] [* 1].

Розвиваючи свою наукову думку, Д. Белл відмовляється від марксистського підходу, який сфокусований на системі стратифікації та експлуатації капіталу. Натомість соціолог заявляє, що західні економіки є деіндустріалізованими, у цьому контексті спостерігається абсолютне та відносне зниження рівня виробничої зайнятості. Ф. Уебстер вважає, що методологія Д. Белла носить антихоббсський характер. Він заперечує холізм, прибічники якого розглядають суспільство як єдину динамічну систему. Дослідник розділяє суспільство на такі дискретні сфери: природу, технологію та власне суспільство. У свою чергу, суспільство поділене на три дискретні виміри: соціальну структуру, політику та культуру. У зв'язку з цим, постіндустріальне суспільство виникло внаслідок трансформаційних процесів не стільки у сфері політики чи культури, скільки в його соціальній структурі, зазначає Д. Белл. Більше того, ці сфери є автономними, зміни в одній не завжди обумовлюють зміни в іншій. Вони подані як замкнуті системи, функціонування яких не залежить одна від одної. Соціальна структура охоплює технологію, економіку та систему зайнятості. Головний принцип соціальної структури – це функціональна раціональність, яка передбачає обмеження витрат та оптимізацію виробництва, тобто ефективність та продуктивність. На відміну від своїх попередників, доіндустріального та індустріального суспільств, у постіндустріальному суспільстві домінує економіка послуг та професійна зайнятість. Центральними поняттями виступають відносини між людьми та інтелектуальна технологія, основою якої є інформація та інформаційно-комунікаційні технології, які виникають поряд з традиційною машинною технологією [1, с. 48]. На нашу думку, комунікація, інформація та ІКТ конструюють нову реальність постіндустріального суспільства, суттєво впливаючи на ціннісні орієнтири людини у новому інформаційному просторі.

Для розуміння природи цінностей постіндустріальної епохи доцільно спершу розглянути виміри постіндустріального суспільства та цінності, які вони, на наш погляд, детермінують. Першим виміром є економіка послуг. Mackay asserts that «Bell does not really define what he means by a «service», only contrasting it with the «goods» of industrial society» [5, с. 26]. Roberts asserts that services are «consumed simultaneously with their production, they cannot be stored and are intangible» [6, с. 2] [* 2].

На думку Д. Белла, основною тенденцією постіндустріального суспільства є розширення медичного обслуговування та системи освіти, котрі покликані підтримувати уряд та компенсувати недосконалість ринку. Фінансове зростання, обумовлене раніше індустріальною фазою розвитку людства, впливає на майбутні прибутки та фінансові можливості, поступово виникають й так звані «потреби у розкоші», тобто послугах готелів, ресторанів та розвагах [2, с. 127-128]. На наш погляд, послуги стають цінними, вони набувають соціального значення, обумовлюють добробут як окремих громадян, так й держави у цілому. Вони мають не лише локальне застосування (в економіці), а й глобальне (суспільно-корисне).

Окрім економіки послуг, Д. Белл артикулює думку про існування й інформаційної економіки. Соціолог фокусується на первинному та вторинному секторах моделі Пората. Д. Белл заявляє, що банківська справа, освіта та індустрія реклами є причинним локусом інформаційної економіки. Провівши кількісний аналіз інформаційних секторів, вчений робить висновок про те, що інформація є стратегічним ресурсом постіндустріального суспільства. З огляду на це, про постіндустріальне суспільство можна говорити як інформаційне [2, с. 467]. Економіка послуг залишає свій відбиток на структурі ринку праці, акцентуючи увагу на роботі

в офісах, сфері освіти та управління, призводить до появи «білих комірців», зайнятих інтелектуальною працею. У зв'язку з появою економіки послуг, пріоритетним статусом інформації, у постіндустріальному суспільстві формується нове уявлення про сутність праці. Якщо в індустріальному суспільстві на ринку праці домінували робітники заводів, фабрик, комбінатів, то в постіндустріальному – «білі комірці». В індустріальному суспільстві цінною була фізична праця, в постіндустріальному – розумова. В окремих випадках ідея інтелектуальної праці може бути розглянута нами як національна, оскільки це той фактор, який консолідує навколо спільної мети, досягнення якої приносить користь як окремому громадянину, так й державі в цілому. Така держава якісно відрізняється від інших, тих, які залишаються на тому ж рівні, стадії розвитку, тому що інтелектуальний потенціал та інтелектуалізація окремих сфер характерна для високорозвинених держав, з необмеженими інтелектуальними можливостями.

Другим виміром постіндустріального суспільства є технократія, ядром якої виступають вчені та інженери. Завдяки системі освіти та перекваліфікації вони здобувають знання та навички, необхідні для того, щоб забезпечити функціонування постіндустріального суспільства [2, с. 17-18]. Ці процеси тісно пов'язані зі зростанням обсягів інформації та прискоренням руху інформаційних потоків. Ключовим фактором під час роботи з інформацією є планування. У постіндустріальному суспільстві планування орієнтоване не лише на інформаційний простір, а й безпосередньо на суспільство. Якщо провести аналогію з біологічними системами, то атрибутивом будь-якого суспільства є гомеостаз. Планування це той механізм, який дозволяє зберігати відносну стійкість параметрів структури та функцій. Планування забезпечує високий рівень контролю над соціально-економічними та політичними явищами. Професійна діяльність набуває людино-орієнтованого характеру, головною місією постіндустріального суспільства стає турбота про майбутні покоління. На наш погляд, ціннісними настановами постіндустріального суспільства можуть бути такі: підтримання порядку у всіх сферах життя, продуманість дій, дотримання правил, встановлених вищими інституціями. Крім того, абсолютне заперечення анархії як політичного режиму призводить до того, що людина чітко розуміє як функції та можливості держави, так і своє місце та призначення у соціумі. Планування виробляє у професіоналів певні моделі суспільних феноменів та взаємовідносин, алгоритми дій у конкретних ситуаціях. Упорядкування суспільного призводить до упорядкування індивідуального, структурованості картини світу. Проте планування зовсім не означає, що суспільний розвиток підпорядкований лінійним законам, він циклічний, можливі суттєві відхилення від обраного курсу, тому людина повинна розробляти власні альтернативи розвитку подій.

Третій вимір постіндустріального суспільства обумовлений зростанням ролі інформації та знань. Це теоретичні знання, центральний елемент теорії Д. Белла. Інформація – це оброблення даних в найширшому значенні слова, знання – організований набір фактів або ідей, поданий обґрунтованим судженням або результатом дослідження, який передають через комунікаційні канали у систематизованій формі. Відмінною рисою постіндустріального суспільства є зміна сутності самих знань. Теоретичні знання – абстрактні, загальні знання, які проливають світло на різноманітні області досвіду, протилежність емпіризму прикладних знань індустріалізму. Bell offers an operational definition of knowledge, to measure its growth: «Knowledge is that which is objectively known, an intellectual property, attached to a name or group of names and certified by copyright or some other form of social recognition (e. g. publication)» [2, с. 18-20] [* 3]. Такі знання набувають статусу власності, матеріалізовані засобами мови, рухаються по комунікаційним каналам та можуть зберігатися у спеціальних сховищах. Д. Белл позиціонує теоретичне знання як центральний елемент постіндустріального суспільства. Він наводить дві причини у підтримку своєї точки зору. Перша причина полягає у тому, що теоретичні знання розглядають як випадковий агент, який об'єднує науку та технологію з метою покращити якість наукових досліджень та впровадити інновації. Друга причина – сфера знань надає велику кількість робочих місць та становить вагомую частку у валовому національному продукті. У контексті третього виміру постіндустріального суспільства цінністю, на нашу думку, є інформація та знання, оскільки вони визначають траєкторію розвитку суспільства. Актуальним є вислів: «Хто володіє інформацією, той володіє світом». Володіння, користування та розпорядження інформацією та знаннями – тренд

постіндустріального суспільства. Інформація та знання, як абстрактна, ідеальна субстанція, впливають на вироблення життєвих орієнтирів та системи цінностей у цілому.

Четвертий вимір тісно пов'язаний з теоретичними знаннями, оскільки на їх підставі здійснюють технологічне прогнозування або планування технології. Під цим слід розуміти оцінювання рівня та планування технологічної експансії з метою попередити та усунути небажані наслідки за допомогою альтернативних технологій. Цей процес повинен бути координованим та контрольованим уповноваженими на те інституціями. Четвертий вимір дозволяє раціоналізувати використання технології з мінімальними затратами ресурсів та максимальною користю. В умовах постіндустріального суспільства важливо оптимізувати виробництво. Цей фактор часто не враховували в індустріальному суспільстві, у якому тривалий час переважав екстенсивний, а не інтенсивний характер праці.

Планування супроводжує інтелектуальна технологія, п'ятий вимір постіндустріального суспільства. У її основі лежать інформація та знання, інтегровані з комп'ютерами та системами передання інформації, які застосовують під час прийняття управлінських рішень. Д. Белл стверджує, що комп'ютери це своєрідний ключ до розв'язання складних проблем, оскільки вони дозволяють враховувати різноманітні змінні та визначати їх комбінації.

На наш погляд, п'ять вищеперахованих вимірів є детермінантами постіндустріального суспільства, а його архітектоніка подана крізь призму вимірів соціальної реальності. Bell declares post-industrial society as «changeover from a goods-producing society to an information or knowledge society; and in the modes of knowledge, a change <...> from empiricism <...> to theory and the codification of theoretical knowledge for directing innovation and the formulation of policy» [2, с. 487] [* 4].

Концепція Д. Белла – це спроба спроектувати модель суспільства, яке прийшло на зміну індустріальному. Він запропонував її як аналітичну конструкцію, а не характеристику конкретного суспільства. З огляду на це, вона має ряд недоліків. Перш за все, вчені піддають сумніву утопічне бачення суспільства як турботливого та людино-орієнтованого. Воно здається, в деякій мірі, ілюзорним та непереконливим. Планування добробуту суспільства та «нова свідомість» здаються ідеальними категоріями. У постіндустріальному суспільстві виникають проблеми, пов'язані зі спостереженням через бази даних, електронні засоби потенційного тоталітарного контролю, порушенням прав людини. Крім того, у багатьох випадках інформація є тим фактором, який викликає інформаційну бідність, нерівність, дискваліфікацію професійної діяльності. Критиці підлягає й антихолізм Д. Белла. Так, Ф. Уебстер стверджує, що автономність соціальної структури, політики та культури абсолютно суперечить природі суспільства. Суспільний розвиток можливий завдяки єдності структур, їх взаємопроникненню та взаємодії. Ф. Уебстер так пояснює застосування антихолістського підходу: по-перше, це дозволяє Д. Беллу висловлювати суперечливі думки одночасно. Учений говорить про себе як «про консерватора в культурі, соціаліста в економіці та ліберала у політиці». Якщо Д. Белл визнає, що культура відокремлена від економіки, економіка – від політики і т. д., то він легко може заслужити довіру, виконуючи ці три ролі, на відміну від іншого вченого, якому може не вистачати логіки та послідовності. По-друге, радикальне роз'єднання різних сфер дозволяє Д. Беллу уникнути питань про те, як зміни в одній сфері впливають на іншу. Він робить лише припущення, що події в одній сфері викликають певні трансформації в іншій, проте не проводить подальшого аналізу, не заглиблюється в характер подібних взаємодій та їх наслідки. По-третє, Д. Белл не надає жодних доказів аби зміцнити свою наукову позицію, його антихолізм суперечить реальному стану речей. По-четверте, у постіндустріальному суспільстві розпадається й система цінностей, яку раніше підтримувало суспільство [1, с. 49]. Незважаючи на антихолізм, все ж вченому неможливо обійти розуміння суспільства як єдиного цілого. Д. Белл зацікавлений в теорії про взаємозв'язок різних сфер не менше, ніж в теорії про їх дивергенцію.

Варто відзначити, що концепція соціолога пронизана гуманістичними мотивами, й людина у ній не є гвинтиком механізму, важливими є її потреби, переживання та сподівання. Проблеми, пов'язані зі станом навколишнього середовища, досягненнями у сфері науки та техніки, піклуванням про людей, які потребують допомоги, набувають все більшого значення у порівнянні з економічним прибутком та конкуренцією. Це свідчить про перехід від економізувального етосу (максимальне задоволення власного інтересу) до соціологізованого

способу життя (спроби свідомо оцінити потреби суспільства на підставі чітко сформульованого «суспільного інтересу»). Згідно Д. Белла, постіндустріальне суспільство не лише людино-орієнтоване, воно націлене на консолідацію людей з метою працювати на благо всього людства, розв'язання не лише індивідуальних проблем, а й суспільних.

Окрім вимірів постіндустріального суспільства, які, на наш погляд, детермінують й цінності цього соціуму, для розуміння природи трансформацій системи цінностей варто розглянути культурні та релігійні передумови цих змін.

«Culture, for a society, a group, or a person, is continual process of sustaining an identity through the coherence gained by a consistent aesthetic point of view, a moral conception of self, and a style of life which exhibits those conceptions in the objects that adorn one's home and oneself and in the taste which expresses those points of view. Culture is thus the realm of sensibility, of emotion and moral temper, and of the intelligence, which seeks to order these feelings» [3, с. 533] [* 5].

Історично більшість культур та соціальних структур є цілісними, проте завжди існували невеликі групи, що виражали зрозумілі не кожному, в деякій мірі, девіантні цінності. Християнська культура є відносно стабільною завдяки упорядкованості рангів суспільства та церкви, ієрархії раю та пекла, вона переслідує спасіння як соціального, так і естетичного начал. З появою буржуа та буржуазної культури виникає специфічна соціальна структура, центральними категоріями у якій виступають праця та порядок.

У класичній соціальній теорії (Д. Белл має на увазі мислителів XIX – поч. XX ст.) культуру теж охарактеризовано як цілісну, таку, що має соціальну структуру. Як стверджував К. Маркс, спосіб виробництва детермінує виміри суспільного життя. Культура не може мати автономний статус, оскільки віддзеркалює «фундамент» суспільства. Більше того, у буржуазному суспільстві культура тісно пов'язана з економікою, тому що теж перетворилася на товар, її оцінюють на ринку, продають та купують у процесі обміну. У своїй науковій праці «Соціальна та культурна динаміка» П. Сорокін висловив думку про те, що культура інтегрована менталітетом людини, який поєднує форму та зміст, охоплюючи усі аспекти суспільного буття.

Ідейні трансформації культури обумовлені внутрішньою логікою її розвитку, є іманентними та автономними у культурній традиції. У цьому значенні нові ідеї та форми виникають внаслідок своєрідного діалогу або конфлікту між попередніми ідеями та формами. Культура взаємодіє з соціальною структурою, оскільки її твори циркулюють в ринковому середовищі. Ринок – це точка перетину культури та соціальної структури. Культурні трансформації обумовлені, з одного боку, змінами чуттєвих сприйнятів, з іншого, – перетвореннями в соціальній структурі. Наприклад, в американському суспільстві виробляються нові купівельні звички в умовах економіки споживання, протестантська етика та пуританський характер, як серцевини традиційної системи цінностей американського буржуазного суспільства, втрачають свої позиції. Підрив етики має відношення як до трансформацій соціальної структури, так й до трансформацій культури, що, у свою чергу, ослаблює довіру та легітимізацію праці та винагород. Американське буржуазне суспільство дезорієнтоване змінами та відсутністю нових етичних принципів, які б мали міцне підґрунтя. У своїй праці «The Cultural Contradictions of Capitalism» Д. Белл вивчає вплив модернізму та буржуазного порядку на американське суспільство, зокрема й систему цінностей [див.: 3].

Так, центральними елементами протестантської етики та пуританського характеру є праця, розрахунок, помірність, стримане ставлення до життя. Вони детермінують моральні настанови та соціальну репутабельність. Розпад протестантської етики був викликаний не стільки культурою постмодерну, скільки власне буржуазною системою економіки, точніше її вільним ринком. Це було головною причиною протиріч капіталізму в житті Америки, зазначає Д. Белл. Крім того, тривалий час протестантська етика була лише інструментом в руках моралістів та соціологів з метою переконання та міфологізації, а не конструювання біхевіоральної реальності. Протестантська етика та пуританський характер – світогляд жителів провінційних містечок, меркантильних ремісників. Невеликі міста були необхідні, аби посилити превентивні та каральні заходи у ворожому середовищі, координувати робочий процес та регулювати економіку. На думку Д. Белла, головними персоналіями американського духу були Джонатан Едвардс, пуритан, та Бенджамін Франклін, протестант.

Безвідносно до ірраціональних витоків пуританської ідеології, спільнота все ж керувалася раціональною моральністю, у якій моральний закон – холодна та добродесна

необхідність. Стержнем пуританства був моральний порив регулювати щоденну поведінку, не тому, що люди були соціально небезпечними, а тому, що вони заснували свою спільноту на договірних умовах. Згода буда важливою для індивідів, які проживали на компактній території та постійно взаємодіяли між собою. Ураховуючи зовнішні небезпеки та психологічну напругу у відносно закритому мікросвіті, поряд з індивідуальними потребами все більше уваги зосереджували й на розв'язанні проблем спільноти. Саме договір зобов'язував кожного жителя поводитися зразково. До того ж, міста утворювалися в умовах дикої природи, прерій, люди зіштовхувалися з проблемами забезпечення та підтримання соціального порядку серед населення, у якому не винятком була девіантна поведінка та конфлікти. Міста з декількома сотнями сімей не мали змоги виганяти або відправляти за ґрати порушників закону. Вихід вбачали в налагодженні механізму громадського осуду, поширення чуток, публічного зізнання та покаяння. Подібні заходи перетворилися на широкомасштабну превентивну кампанію, котра дозволяла уникати порушення норм та громадського порядку у багатьох спільнотах. Ідея респектабельності – недовіра до легковажності, задоволення, випивки – глибоко укорінилися у свідомості людей, тривалий час зберігалася, навіть коли початкова матеріальна потреба відпала. Якщо спочатку праця та багатство були символом виборів, то пізніше їх трактували як символ респектабельності.

Як стверджує Д. Белл, інтелектуальна атака пуританства розпочалася в культурі в першій половині та в середині ХХ ст., ініційована молодими інтелектуалами групи Гарвардського університету, до якої належали В. Ліпман, В. Брукс, Дж. Рід та Г. Стернс. Так, В. Брукс артикулював необхідність в більш інклюзивній культурі, котра б відображала цінності іммігрантської Америки, афроамериканців, урбаністичного стилю життя, динаміку суспільства, тобто була б мультинаціональною. Європейський вітер приніс до берегів Америки модернізм з його лібералізацією суспільного життя, вивільненням від жорстких форматів, у які до цього було втиснуте суспільство. Лібералізація вплинула на мистецтво, театр, літературу, філософію. Молоді інтелектуали пропагували гедонізм, етику споживання на протигагу пуританству. Соціальні практики пуританства у невеликих містах були зміцнені через страх перед змінами. Зміни, у цьому контексті, передбачали виникнення нового стилю життя – бурхливого життя у великих містах, мультинаціональності та гріховності. Оскільки поняття респектабельності було під загрозою, нове вираження воно отримало в ідеї помірності.

Як зазначає Д. Белл, стиль життя регулюється певним набором цінностей, регламентованим відповідними інституціями (церквою, школою, сім'єю) та реалізованим в структурі характеру. Якщо цей стиль виражений гомогенною сукупністю індивідів, доцільно ввести в дискурс так звану «громадську групу». Стиль життя, ознаменований рухом за помірність, незважаючи на те, що виник дещо пізніше за пуританство, має свої витoki в протестантських доктринах промисловості, економії, дисципліни та стриманості, фундаменталістських церквах, його характерна риса – ідея обмеження. Крім того, невтручання стало частиною публічної моралі американського суспільства, способом асиміляції іммігрантів, бідних та людей з девіантною поведінкою в середньому класі. Наприкінці ХІХ ст. невтручання перетворилося на примусову зброю у руках тієї соціальної групи, яка втрачала свої провладні позиції. У випадку відмови урбаністичними групами від помірного стилю життя, в дію вступав закон, який зобов'язував дотримуватися норм. Проте Д. Белл констатує той факт, що соціальна структура Америки зазнала трансформацій, а ера маленьких міст підійшла до кінця. Цьому були свої пояснення. По-перше, континуальні демографічні зміни, що обумовили зростання урбаністичних центрів та перестановку політичних сил. По-друге, виник консюмеризм, який нівелював традиційну систему цінностей. Одним із ключових факторів трансформаційних процесів була науково-технічна революція, котра дозволила подолати ізолюваність та на початковому етапі інтегрувала країну в єдиний культурний та соціальний простір. Саме ці трансформації обумовили кінець пуританства як сукупності соціальних практик, здатних підтримувати традиційну систему цінностей.

Д. Белл також артикулював «прозоре життя», яке було результатом культурних трансформацій. Тобто культурні трансформації постіндустріального суспільства виступали певним «внеском», особливо по відношенню до масового споживання або розповсюдження предметів розкоші серед представників середнього та нижчого класів суспільства. Предмети

розкоші перетворилися на необхідність, тому здавалося дивним, що звичайна річ колись перебувала в середовищі, недоступному простій людині.

Масове споживання розпочалося на початку 20-х рр. ХХ ст. та стало можливим завдяки революції у техніці та технології, перш за все – застосуванню електричної енергії у повсякденному житті, а також таким нововведенням: масове виробництво було поставлено на конвеєр, автомобілі стали доступними; продумані маркетингові ходи були своєрідним мистецтвом ідентифікувати групи покупців та спонукати їх купувати товари, розпалювати їх інтерес; кредитування остаточно розсіяло страх людей перед боргами, які були неприйнятними у протестантській парадигмі. Поступово закладався фундамент національного суспільства та спільної культури. Масове споживання означало прийняття ідеї соціальних змін та персональних перетворень, що, у свою чергу, наділило правоздатністю тих індивідів, котрі пропонували інноваційні рішення та були на декілька кроків попереду, як в культурі, так й у виробництві.

Символом масового споживання по праву вважається автомобіль, котрий сприяв встановленню та розвитку ділових відносин між віддаленими спільнотами. До цього кожне невелике місто покладалося виключно на власні ресурси, люди тривалий час перебували в одному оточенні, серед добре знайомих речей, а подорожі до інших міст перетворювалися на виснажливі експедиції. Завдяки автомобілю з'явилося безліч можливостей, відсутніх раніше. Люди переосмислювали своє ставлення до інших людей та світу, виробляли нові ціннісні настанови.

Другим головним інструментом трансформацій у закритих містечках був кінематограф. Фільми мали неабиякий емоційний вплив. Вони виступали своєрідним «вікном у світ», моделлю соціальної реальності з її фантазійними інтенціями та ескапізмом. Вони пропагували культ молодості, що зробило свій відбиток на манерах поведінки та філософії життя дорослого населення. У повітрі витала ідея свободи. Така революція у суспільній свідомості остаточно підірвала традиційну моральність та духовність, формуючи нову ціннісну парадигму.

Д. Белл, крім автомобілів, кінематографа та радіо, вказує на феномен реклами як соціальної інновації. Д. Поттер зазначає, що зрозуміти сучасне суспільство без реклами практично неможливо, так само як й вивчати творчість середньовічних трубадурів без розуміння культу лицарства або ж діяча епохи Відродження без розуміння євангелістської релігії. Реклама всепроникаюча та всюдисуща. Вона реструктурувала центр тогочасного великого міста та популяризувала «палаючий бренд». Це був зразок нового стилю життя, передвісник нових цінностей. У рекламі, як й у моді, трендом стала гламурність та вишуканість. Оскільки економіка споживання втілена в предметах, явищах та процесах, людина, зазвичай демонструє матеріалізовані результати своєї діяльності. Просування вверх по соціальній драбині перестало бути метою, воно перетворилося на засіб адаптування до нового стилю життя, пронизаного абсолютним гедонізмом.

У мультинаціональному та мобільному суспільстві постіндустріального періоду реклама виконувала також й ряд посередницьких функцій. США, напевно, було першим повномасштабним суспільством в історії людства, котре активно розбудовувало новий культурний простір, більшість проблем статусу були зумовлені швидкими темпами встановлення нового культурного порядку. Головні соціальні інституції – сім'я, церква, система освіти – були покликані передавати з покоління в покоління традиції та звичаї суспільства. Проте внаслідок швидких змін люди не могли спроектувати власну модель поведінки, визначитися з власними смаками, тому потребували вже готової моделі. Оскільки у соціально мобільної людини не було необхідних вказівок яким чином отримати нові знання та як жити краще, її провідником в оновленому соціумі став кінематограф, телебачення та реклама. У нас складається враження, що система цінностей виробляється не у процесі безпосередньої інтеракції людей, переживання різних життєвих ситуацій, а на екрані та в журналах. У контексті постіндустріального суспільства цінності постають як готовий продукт, артефакт, створений людьми для людей. Більше того, це нагадує маніпулювання суспільною свідомістю, релокалізуванню людей в систему штучно сконструйованої моралі. Як зазначає Д. Белл, реклама почала грати більш витончені партії, ніж просто стимулювання потреб. Вона переслідувала мету опосередковано навчити людей як одягатися, які місця відвідувати, як вести господарство, раціонально розпоряджатися коштами, фактично, навчити стилю життя, який

відповідає новим соціальним стандартам. Дещо пізніше зміни охопили архітектуру сім'ї, мораль, порушили питання про роль дітей та молоді як незалежних споживачів у суспільстві та соціальну значимість особистих досягнень у різних сферах життя.

Революційним рішенням вважалася активація механізму кредитування. Незважаючи на те, що кредитування частково практикували в Америці до Першої світової війни, воно мало неоднозначну репутацію. По-перше, кредит був розрахований для категорії населення, котра не могла покрити основних витрат. Його розглядали як прояв фінансової нестабільності. По-друге, для середнього класу він символізував борг, а це було неприпустимо для протестантської доктрини. Пізніше слово «борг» замінили словом «кредит», який сформував у свідомості людей позитивні думки про нові фінансові можливості, а не апокаліптичний фінансовий крах. Якщо людина прагнула придбати деякий товар, їй не обов'язково було обмежувати себе, аби накопичити необхідну суму, вона могла скористатися кредитом та задовольнити свої потреби відразу ж, як вони виникли.

До 50-х рр. ХХ ст. американська культура стала гедоністичною, зосередженою навколо розваг, вистав та організації дозвілля. Світ гедонізму – це світ модної індустрії, реклами, кінематографа та телебачення. Яскравим прикладом гедонізму в США є Каліфорнія. Відмова від протестантської етики позбавила капіталізм моралі, підкреслила роз'єднаність не лише норм культури та норм соціальної структури, а й протиріччя всередині самої соціальної структури.

Д. Белл зазначає, що руйнування традиційних американських цінностей відбувається на культурному та структурному рівнях. Більш фундаментальні перетворення охоплюють соціальну структуру: зміни мотивацій та винагород в економічній системі. Зміцнення плутократії означало популяризацію культу споживання. Соціальна революція в сучасному суспільстві розпочалася ще в 20-х рр. ХХ ст., з появою масового виробництва та активного споживання трансформацій зазнавав життєвий устрій середнього класу. Як наслідок, заміна протестантської етики як соціальної реальності та стилю життя середнього класу матеріалістичним гедонізмом, а пуританського характеру – психологічним евідемонізмом. Для вищих класів суспільства економіка, яка була основою статусу та механізмом регулювання витрат, з часом, у глобальному масштабі, почала «прислухатися» до потреб культури. Варто зауважити, що культура, у теорії Д. Белла, – це стиль життя, наділений абсолютною владою. Зростання великих міст, нові соціальні ролі жінок, популяризація національної культури через телебачення та радіо – все це призвело до втрати влади попередньою системою цінностей. Нова система вбачала необхідність у підвищених стандартах життя, прагненні до різноманітності, заперечувала моральні та фізичні обмеження, працю як самоціль.

Проте гедонізм може мати й руйнівні наслідки для суспільства. Так, арабський мислитель Ібн Хелдан пов'язував «захід» цивілізації зі зниженням трансформаційного потенціалу суспільства під час проходження ним кожної наступної фази розвитку. У свою чергу, це перехід від простоти до розкоші, від аскетизму до гедонізму. Нові соціальні сили, які виникали, – нова релігія, революційний рух або військова сила – все позиціонувалося як аскетичний рух. Аскетизм підкреслював нематеріальні цінності, самозречення фізичних задовольень, простоту та дисциплінованість. As Max Weber remarked: «Discipline acquired during wars of religion was the source of the unconquerableness of both the Islamic and Cromwellian cavalries. Similarly, inner-worldly asceticism and the disciplined quest for salvation in a vocation pleasing to God were the sources of the virtuosity in acquisitiveness characteristic of Puritans» [8, с. 203] [* 6]. Для пуританства першочерговим завданням було упорядкування хаотичного життя. Сьогодні кожен вбачає аскетизм переважно в революційних рухах та режимах. Пуританство, з точки зору психології та соціології, проявляє себе в комуністичному Китаї та в режимах, котрі розпалюють революційні почуття, наприклад, Алжир та Лівія. Схема Ібн Хелдана відображає чергування цивілізацій берберів та арабів у XIV ст. Ряд трансформацій втілювалися в переходах від кочівного способу життя до осілого, згодом до гедоністичного життя та через три покоління – краху суспільства. У гедонізмі, на думку Ібн Хелдана, немає місця волі та силі духу. Людина бореться з іншою за володіння предметами розкоші, втрачає здатність ділитися та жертвувати.

На зорі свого становлення США були інтегровані завуальованою конвенцією, яка проголошувала американський континент землею Бога, предметом його безмежної любові,

вірування, що лежало в основі деїзму Джефферсона. Як тільки вірування відступило на другорядний план, інтегрувальним фактором суспільства виступила держава з її відкритою, егалітарною, демократичною системою, яка вела діалог з громадянами та реагувала на їх потреби, центральним елементом у якій було право та закон. Проте більш складне питання полягало у мотивації індивідів та проблемі моральних цілей нації, у легітимізації суспільства як такого, яке проявляє себе через ці компоненти. Зважаючи на такий стан речей, на перший план виступили саме культурні протиріччя – дисбаланс соціальної структури та роз'єднаність сфер. Зміни в культурі та моральності походять від цінностей та моральних традицій суспільства, їх не можна спроектувати за інструкціями. Первинне джерело – релігійні концепти, що підтримують суспільство, система винагород та мотивація походять зі сфери праці.

Д. Белл вказує на те, що американський капіталізм втратив свою традиційну законність, що ґрунтувалася на протестантській парадигмі. Гедонізм підірвав протестантську етику як фундамент суспільної моралі. Суспільний порядок потребував або ж культури, або ж морального імпульсу як мотивації. Культурні протиріччя полягали у конфлікті індустріалізму та передових культурних трендів та були серйозною проблемою для суспільства. Індустріалізм сфокусований на функціональній раціональності, технократизмі, модернізм – на апокаліптичному настрої та ірраціональних моделях поведінки [3, с. 534-542]. Фундамент традиційної системи цінностей американського суспільства Д. Белл вбачає в релігії. Людина віруюча прагне у своїх думках до Бога, до абсолютного блага, любові. Бог є вищою інстанцією добра та моральності.

На наш погляд, ціннісні настанови, які виробляються у релігійному середовищі, мають неабиякий вплив на суспільну свідомість та індивідуальні ціннісні орієнтири, їх апріорі сприймають як істинні, такі, яких треба дотримуватися. У Америці таким був протестантизм, який завоював авторитет в суспільстві та завдяки церквам поширював моральність та духовність в маси. Науково-технічна революція та технократизація суспільного життя сконструювала відмінну від традиційної систему цінностей. Масове виробництво, економіка споживання сприяла зміні суспільних настроїв, коливанню суспільної думки, поставила під сумнів протестантизм з його етичною доктриною. Середній клас зміцнював свої позиції, саме він почав продукувати нові цінності та популяризувати їх. Гедонізм та евдемонізм остаточно витіснили на задвірки історії протестантську етику та пуританський характер американського суспільства. Поява автомобілів, кінематографа, реклами, а згодом й інформаційно-комунікаційних технологій стала передумовою формування аксіосфери постіндустріального суспільства як феномена глобального масштабу, необмеженого національними кордонами.

Таким чином, у концепції Д. Белла унікальним способом поєднується методологія антихолізму, технократичний та формаційний підходи. Деякі дослідники розглядають концепцію соціолога як моністичний погляд на історію суспільного розвитку. Вона діалектична як й будь-яка соціальна теорія, в ній поєднуються холізм та антихолізм. Згідно із Д. Беллом, фундаментом традиційної системи цінностей американського суспільства є релігія. Що ж до системи цінностей постіндустріального суспільства, на нашу думку, її детермінантами є такі соціальні виміри: економіка послуг, технократія, теоретичні знання, технологія прогнозування та інтелектуальна технологія. На наш погляд, природа як постіндустріального суспільства, так й його аксіосфери обумовлена такими соціальними трансформаціями: демографічним «вибухом» та утворенням мегаполісів, появою консюмеризму, науково-технічною революцією, розвитком кінематографу, реклами та експансією європейського модернізму. Саме вони звільнили її від жорстких форматів протестантської парадигми. Цінності постіндустріального суспільства набувають гедоністичних та евдемоністичних інтенцій на протиположність протестантській етиці, у центрі якої була праця та помірність.

ПРИМІТКИ

* 1. Згідно Д. Белла, концепція постіндустріального суспільства, перш за все, пов'язана зі змінами у соціальній структурі, трансформаціями економіки та системи зайнятості, новими акцентами у відносинах між теорією та емпіризмом, зокрема наукою та технологією.

* 2. Маккей стверджує, що Д. Белл не надає точної дефініції поняття послуги, він лише протиставляє його поняттю «товар» індустріального суспільства. Робертс: послуги споживають одночасно з їх виробництвом, їх неможливо зберігати та осягнути.

* 3. Д. Белл пропонує робочу дефініцію поняття знання, щоб оцінити їх розвиток: знання є об'єктивно відомими, інтелектуальною власністю, що має відношення до індивіда чи групи індивідів, посвідчена авторським правом або іншою формою суспільного визнання (наприклад, публікація).

* 4. Д. Белл зазначає, що постіндустріальне суспільство – це перехід від суспільства, яке виробляє товари до інформаційного або ж суспільства знань; щодо форми знань – від емпіризму до теорії та кодифікації теоретичних знань з метою координувати інновації та проводити політику.

* 5. Культура, для суспільства, групи чи особи, є континуальним процесом підтримання ідентичності через зв'язок, отриманий завдяки послідовній естетичній точці зору, моральній концепції себе, стилю життя, який демонструє концепції в об'єктах, що «декорують» чийсь будинок або його самого, та в смаках, котрі виражають точки зору. Тому культура – це сфера чуттєвості, емоцій та моральності, також інтелекту, націленого на впорядкування цих почуттів.

* 6: Цитуючи М. Вебера: «Дисципліна, загартована релігійними протистояннями була джерелом нездоланості як ісламської кінноти, так й кінноти Кромвелля. Аналогічно внутрішній мирський аскетизм та дисциплінований пошук спасіння у покликанні, прийнятному для Бога, були джерелом віртуозності, як особливості пуританської жадібності».

ЛІТЕРАТУРА

1. Уэбстер Ф. Теории информационного общества / Фрэнк Уэбстер; [пер. с англ. М. В. Арапова и Н. В. Малыхиной; под ред. Е. Л. Вартановой]. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 400 с.
2. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting / D. Bell. – London: Heinemann, 1974. – 507 p.
3. Bell D. The Cultural Contradictions of Capitalism / D. Bell. – London: Heinemann, 1976. – 366 p.
4. Kumar K. From Post-Industrial to Post-Modern Society / K. Kumar. – Oxford: Blackwell, 1995. – 304 p.
5. Mackay H. Investigating the Information Society / H. Mackay – London: Routledge, 2001. – 144 p.
6. Roberts J. Knowledge and Innovation in the New Service Economy / J. Roberts. – Cheltenham: Edward Elgar, 2000. – 314 p.
7. Waters M. Daniel Bell: Key Sociologists / Malcolm Waters. – London: Routledge, 1996. – 198 p.
8. Weber M. The Sociology of Religion / M. Weber. – Boston: Beacon Press, 1963. – 304 p.